

ЛИСА ГОРА У ЛУБНАХ

УДК 903.53 (477.53) "–3/18"
ББК 63.4 (4 УКР–4 Пол.)
С 89

Друкується за рішенням Вченої ради
Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.

Відповідальний редактор:

Титова О. М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України, директор Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.

Супруненко О. Б.

С 89 Лиса Гора у Лубнах [Текст] = *Lysa Hora at Lubny* / Центр пам'яткознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури; Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації; Управління культури і мистецтв виконкому Лубенської міської ради. – Лубни : ВКФ «Інтер-Парк», 2016. – 16 с.: іл.

ISBN 978-966-2773-53-8

Науково-популярний нарис про відомий археологічний комплекс на околиці міста Лубни на Полтавщині у складі стародавнього поселення і курганного некрополю епохи енеоліту – бронзового віку, скіфського часу та доби розвинутого середньовіччя, історико-ландшафтну пам'ятку в урочищі Лиса Гора.

Для археологів, істориків, викладачів вузів і шкіл, студентів, краєзнавців, широкого загалу шанувальників стародавньої історії України та Полтавщини.

УДК 903.53 (477.53) "–3/18"
ББК 63.4 (4 УКР – 4 Пол).

© Супруненко О. Б., 2016
© ЦП НАН України і УТОПІК, 2016
© ЦОДПА, 2016
© ВКФ «Інтер-Парк», 2016.

ISBN 978-966-2773-53-8

Відомий археологічний комплекс у складі стародавнього поселення і решток курганного могильника епох енеоліту – бронзового віку, скіфського часу, доби Давньої Русі (IV–II тис. до н. е., XVII–XVI, XII–X, VI–IV ст. до н. е., XI–XII, XVIII–XIX ст.) розташований в адміністративних межах Михнівської сільської ради Лубенського р-ну, на межі з територією міста Лубни. Здавна це місце називають урочищем Лиса Гора. Як відомо, такі назви мають слов'яно-руське коріння, а перекази пов'язують їх з місцями відправлення культів давніми язичниками. Вочевидь незвичне найменування й особливості рельєфу привертали увагу людей до подібних місць. Не міг оминати це урочище під час перебування у Лубнах і один із зачинателів вивчення пам'яток старовини на Полтавщині – Тарас Шевченко, який відвідав пагорб над Сулою 1845 року.

Лиса Гора розташована на південно-східній околиці Лубен, майже за 0,7 км від перехрестя вул. Степової і Володимира Малика, неподалік від залізничного мосту через Сулу. Це – задернована ділянка історичного ландшафту Нижнього Посулля, південна частина якої вкрита лісовими насадженнями. Відомо як місце відпочинку лубенців, де з найдавніших часів існували чи не перші у межах міста поселення. Наприкінці X ст., за князя Володимира Святославича, останець Лисої Гори став відправною точкою будівництва укріплень Посульського кордону, за козацької епохи поряд існували кілька сіл та хуторів. На поверхні останця збереглися ділянки розкопок 1881, 1883 і 1984 рр., сліди окопів часу Другої світової війни.

Комплекс займає вузький останець правого корінного берега Сули, що круто нависає над її річищем. Курганний могильник розташований вздовж вузької вершини плато останця, поселення доби енеоліту і бронзового віку знаходиться на розширеному майданчику гребеню цього ж підвищення з південного боку. Виступаючий на південний схід уступ в основі, навпроти залізничного мосту, у чверть висоти пагорбу, за давньоруського часу був включений до системи «змійових» валів. Майданчик поряд на рубежі XVIII–XIX ст. займав хутір чи висілок с. Терни.

Лиса Гора із заходу і північного боку відділена вибалком від масиву правого корінного берега, зі сходу обмежена долиною ріки, з півдня – насипом полотна залізниці Київ – Харків. Її абсолютна висота над рівнем моря становить 134,4 м, тобто, 47 м над рівнем заплави. Останець має у плані стрілоподібну форму, дуже звужену з півночі і дещо розширену в центрі й у південній частині. Більше ста років тому північно-східна і центральна частини гори з боку річки осунулися, разом із насипами кількох курганів та нашаруваннями поселення, утворивши в основі мальовничі пагорби, наразі вкриті реліктовою рослинністю.

Розміри останця: довжина – 480 м, ширина – від 3–8 до 70–85 м. Площа верхньої пласкої частини його майданчика, разом із надсхиллям, орієнтовно становить 2,3 га, розміри основи цієї гори (по підшві підвищення) – 85-88 – 260 x 610 м (близько 6,5 га).

Поселення і курганний могильник в ур. Лиса Гора є комплексною пам'яткою археології й історичного ландшафту, об'єднуючи в собі рештки багатопішарових культурних відкладень кількох поселень епох пізнього енеоліту

Лиса Гора, ур. Поселення і курганний могильник на космічному фотознімку. Позначені складові комплексу, охоронна зона і зона охоронюваного ландшафту. I – курганний могильник; II – поселення; III – селище XVIII–XIX ст.; IV – ділянки ескарпів; V – група курганів I в ур. Лиса Гора. Нумерація курганів указана за В. Г. Ляскоронським (1892 р.)

Поселення і курганний могильник. Генеральний план, разом із групами курганів I та II.

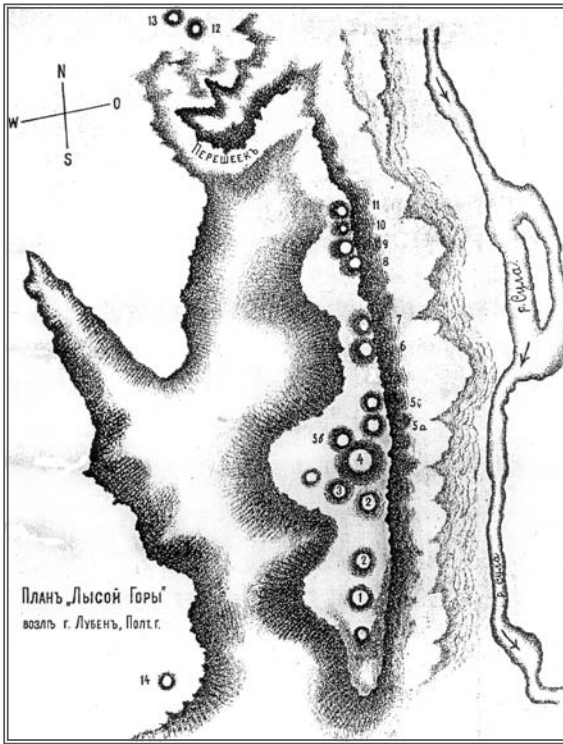
(пивихинська культура), раннього та пізнього бронзового віку (ямна і бондарихинська культури), курганного могильника доби ранньої і середньої бронзи та скіфського часу, зі впускними похованнями наступних епох, в т. ч. степових конфедератів Русі й козацького часу. Крім того, на останці і вздовж його схилів збереглися угруповання зникаючої рослинності, зокрема, ковили волохистої, що є приводом до визначення урочища як ландшафтно і ботанічної пам'ятки з флорою попередніх епох.

Курганний могильник доби бронзи-скіфського часу на поч. 1880-х рр. складався з більше 20 курганів, з яких 16 були розташовані меридіальним ланцюжком вздовж гребеню плато, інші – на протилежних (через вибалок) із заходу мисах корінного берега. Частина з них на північному гребені останця обвалилася в бік Сули (поч. 1880-х рр.), що й стало приводом до розкопок. На сьогодні збереглися рештки всіх досліджених 14 курганів. На більшості насипів є сліди розкопок у вигляді оплилих заглибин-«колодязів» розміром від 2 x 3 до 6 x 6 м у центрі. Їх поверхня задернована. Зауважимо, що повністю жоден з курганів на Лисій Горі за наукових розкопок ніколи не вивчався. У південній частині помітні обриси ще чотирьох насипів, позначених ямами в центрі й окопами.

Висота курганів не перевищує 0,3–1,5 м при діаметрі 8–25 м. Висота задернованих насипів на поч. 1880-х рр. досягала 1,4–4,5 м, діаметр 6–18 м. Найбільшим з-поміж них був курган № 4, останець якого й досі зберігся, перехрещений за сторонами світу пошуковими траншеями. Опис вивчених поховальних комплексів опублікований Василем Ляскоронським (1892 р.), спроби їх детальнішої інтерпретації здійснені у кількох статтях і монографії Олександра Супруненка (1988, 2000, 2003 рр.). Переважна більшість поховань могильника належала скіфському часу і датувалася від VI до IV ст. до н. е. В основі кількох насипів містилися ямні (кін. III – поч. II тис. до н. е.) та бабинської культури (XVII – XVI ст. до н. е.) захоронення бронзового віку. Останні виявлені у південній частині останця і належали першому з досліджених в Україні некрополю бабинської культури (культури багатоваликової кераміки).

Вивчення прилеглої до насипу № 4 території експедицією Миколи Чередніченка у 1984 р. виявили залишки невеликого кургану, що містив поховання скіфського часу VI ст. до н. е., яке супроводжувалося ліпними горщиком і лискованою мискою. Знахідка засвідчує збереження під рештками частково досліджених насипів окремих поховань і може вказувати на наявність ґрунтових захоронень у міжкурганному просторі.

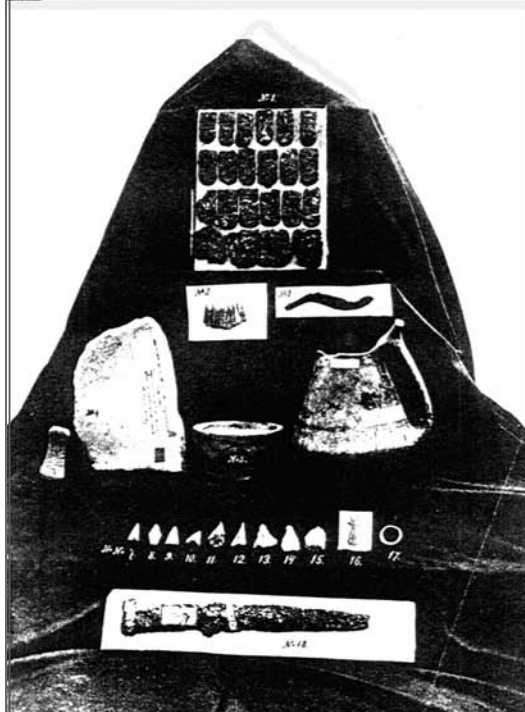
У насипах курганів №№ 4, 7–8 з розкопок 1881 і 1883 рр. виявлені кілька інвентарних поховань кочівників-конфедератів Русі торкського походження. Їх матеріали аналізували археологи Василь Ляскоронський, Герман Федоров-Давидов, Юрій Моргунов та ін. Про зруйновані обвалами подібні захоронення кін. XI – поч. XII ст. свідчить знахідка 1997 р. під схилом гори візантійської монети – срібного аспра, карбованого за імператора Олексія I Комніна (1081–1118) у Костянтинополі (після 1092 р.). Монета мала отвір, використовувалася як підвіска кочовиками.

План розташування курганів, досліджених Ф. І. Камінським, 1881 і 1883 рр. За В. Г. Ляскоронським, 1892.

Поселення доби енеоліту – бронзового віку займало південну, розширену частину останця і мало площу понад 1,0 га (50-80 x 200 м). Культурні нашарування виявлені під час проведення розкопок курганів 1881 і 1883 рр. Федором Камінським (1845–1891) в основі поховальних споруд з ґрунту. Це були, по суті, перші в Україні дослідження пам'ятки археології у складі поселення та пізнішого за часом курганного могильника. Федір Камінський і його учень Василь Ляскоронський не тільки вперше для Подніпров'я опублікували масові керамічні поселенські матеріали, а й назвали коло подібних їм знахідок з Посулля. Від цього часу почалося вивчення старожитностей доби енеоліту на Сулі і пивихинської культури пізньоенеолітичної епохи (IV – поч. III тис. до н. е.) зокрема. Ще під час досліджень 1883 р. Федір Камінський та його учень Кирило Бочкар'єв помітили неоднорідність керамічного комплексу, припустивши кілька етапів у існуванні поселення.

Проведене в 1984 р. шурфування і невеликі розкопки (200 м²) встановили наявність у культурному шарі (0,4–0,5 м) не тільки пивихинської, а й більш пізньої кераміки – пізньоамного часу, бабинської та бондарихинської культур, а також давньоруського гончарного посуду XII ст., що вказувало на

Знахідки з курганів,
1881 і 1883 рр.
За В. Г. Ляскоронським, 1892,
та В. А. Іллінською, 1968.

існування кількох більш пізніх горизонтів. Розкопками Миколи Чередніченка досліджувалася частина незначно заглибленого в ґрунт великого житла, як він уважав, пивихинської культури.

Рештки ескарпування (підрізання схилу) відзначені на південно-східному низькому уступі Лисої гори, з боку ріки та залізничного мосту. Цей підтрикутної форми плаский, дещо нахилений у бік ріки уступ, заввишки 10–15 м над рівнем заплави, має розміри 25–30 x 100 м. Починаючи від невеликого яру з північного боку, його зі сходу за крутизною підсилює ескарп, влашто-

Поселення і курганий могильник.
Південна та центральна частини.
З північного заходу.

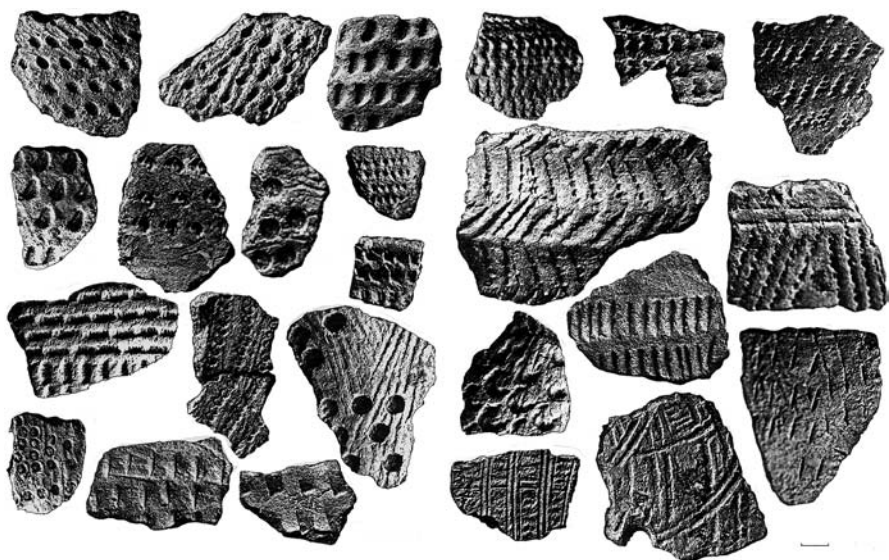
ваний на рівні 7 м від підшови підвищення. Це штучне підрізання вважають рештками фортифікаційної діяльності кін. X – поч. XI ст., а Лису Гору дослідники розглядають як початковий з півночі пункт, від якого розпочинаються «змійові» вали вздовж Сули та її приток. Шурфування на уступі, здійснене за ініціативою Олега Сухобокова (1982 р.), не виявило давньоруських культурних нашарувань, натомість оголивши прошарок відкладень невеликого хутора фіналу козацької епохи і Нового часу.

З територією і підніжжям Лисої Гори пов'язані кілька виразних випадкових знахідок, зокрема, рогове вістря на спис донецької пізньомезолітичної

Північно-західний край останця. Пішохідна доріжка.
Центральна частина. Насипи досліджених курганів №№ 4 і 5в/1881, 1883 р.
З північного заходу і півночі.

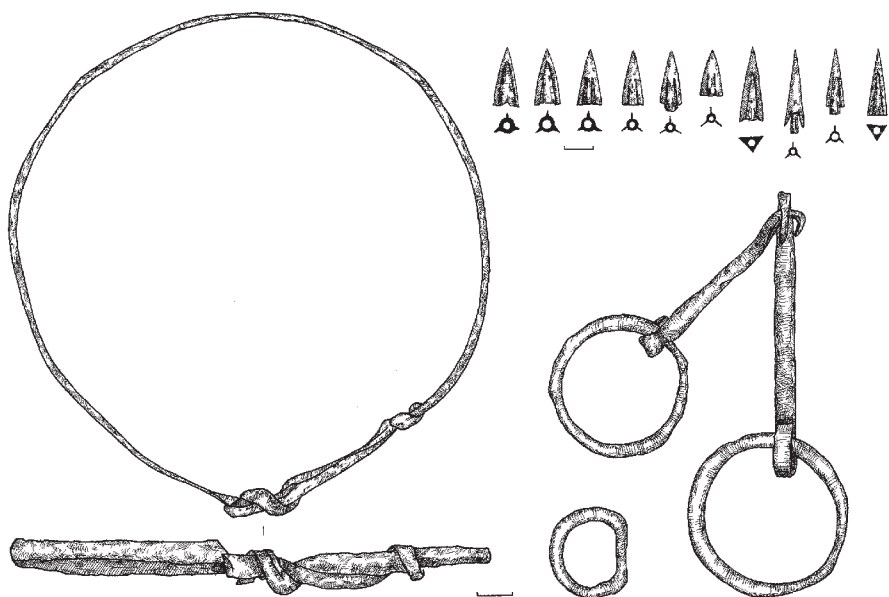

Уламки ліпного посуду пивихинської культури. За Ф. І. Камінським, 1887.

Знахідки з поховань скіфського часу у курганах 1881 і 1883 рр. Залізо, бронза.

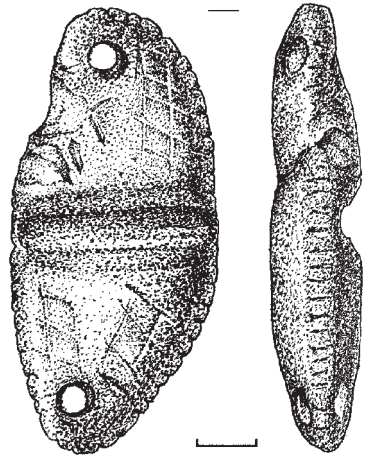
Рис. Т. В. Менчинської, 2000.

Ліпні черпаки скіфського часу з досліджених курганів. За Каталогом виставки VIII археологічного з'їзду, 1887.

Кам'яний човник. Сланець.
Знахідка Ф. І. Камінського, 1881 р.

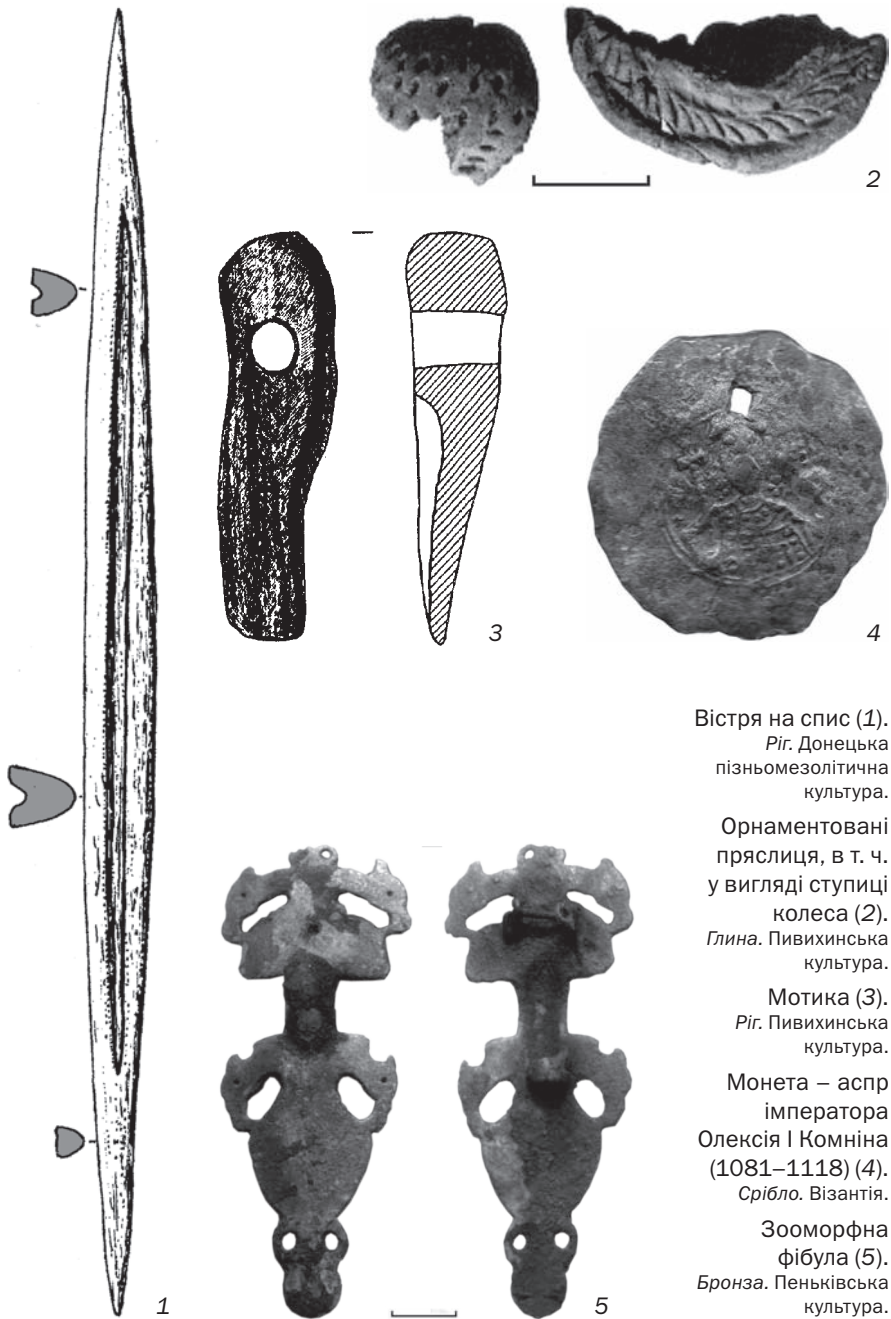

культури, бронзова зооморфна фібула пеньківської культури, срібні і золоті візантійські монети. В Сулі, навпроти Лисої Гори, неодноразово виявляли уламки ліпного неолітичного посуду, рогову свердлену мотику пивихинської культури, кам'яні свердлені шліфовані сокири тощо.

Крім зазначених вище дослідників, Лису Гору відвідували практично всі археологи й історики, які побували у Лубнах. Згадки про неї містяться в описах адміністративних утворень, починаючи з останньої чверті XVIII ст. Лиса Гора описувалася у ряді краєзнавчих робіт кін. XIX – поч. XX ст. Обстеження тут проводили Гнат Стеллецький 1919 р., Федір Копилов 1945 р., неодноразово Іван Горенко 1947–1960 рр., Валентина Непріна 1983 р. Євгенія Махно повідомляла про знахідки під схилами з боку Сули уламків черняхівської кераміки, а Іван Шовкопляс децю нижче – бивнів мамонтів.

На сьогодні територія курганного могильника і поселення задерновані, вздовж гребеня й у центрі Лисої Гори помітні рештки дореволюційних розкопок курганів, частина з яких є й досі виразними. Південний схил останця з поселенням вкритий рідколіссям. Вздовж західного схилу помітні чимало оплих самовільно влаштованих котлованів учнівських окопів поч. XXI ст., що істотно пошкодили первісний стан пам'ятки, природне задернування і стимулювали ерозійні процеси. Їх терміново необхідно закидати, відновивши рослинність.

Колекції з розкопок курганів і поселення 1880-х рр., у складі збірки Лубенського музею Катерини Скаржинської (1852–1932), зберігаються у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, куди надійшла і згадана вище срібна візантійська монета. Розвідкові збори більшості дослідників з Лисої Гори та її округи зосереджені у Лубенському краєзнавчому музеї.

Вістря на спис (1).
Ріг. Донецька
пізньомезолітична
культура.

Орнаментовані
пряслиця, в т. ч.
у вигляді ступиці
колеса (2).
Глина. Пивихинська
культура.

Мотика (3).
Ріг. Пивихинська
культура.

Монета – аспр
імператора
Олексія I Комніна
(1081–1118) (4).
Срібло. Візантія.

Зооморфна
фібула (5).
Бронза. Пенківська
культура.

На плато і схилах, а також зі східного боку Лисої Гори, на колишніх обвалах масивів останця від Сули, знаходиться чи не найбільше у Нижньому Посуллі угруповання степової рослинності, в т. ч. значні скупчення ковили волосистої.

Уздвож довгої меридіональної вісі гори прокладена оглядова стежка, інша – огинає основу всього останця. Прогулянка тут не тільки наповнить легені чистим повітрям, а й збагатить уявлення про природу Посулля, дозволить доторкнутися до втаємниченої історії славного Лубенського краю, згадати всіх відомих і не надто відомих лубенців, які, безперечно, побували тут, на місці витоків історії тисячолітнього міста на Сулі.

Шкода, що із західного боку на схилах гори несвідомі громадяни пробили доріжку до плато підвищення, поява якої й епізодичний рух транспорту (джипи та мотоцикли) призводять до пошкоджень природного задержування і проявів ерозії. Практику таких руйнувань необхідно припинити. За історико-архітектурним опорним планом міста Лубни, урочище Лиса Гора, разом із групою курганів, що розташована на ній, визначена охоронною зоною археологічного культурного шару (вибалки, схили ярів аж до лісосмуг) загальною площею 23,0 га. Цю територію планується включити до меж міста. Зазначимо також, що згідно із рішенням Полтавського облвиконкому № 247 від 23.04.1982 р. Лиса Гора визнана пам'яткою археології місцевого значення, що нещодавно знайшло підтвердження у відповідному наказі Управління культури Полтавської облдержадміністрації. Виготовлений комплект облікової документації на археологічний комплекс, який поданий до Міністерства культури України для його затвердження і включення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Останець Лисої Гори. З північного сходу.

Отже, ділянка культурних нашарувань поселення доби енеоліту-бронзи на Лисій Горі, рештки насипів курганів, під якими та в міжкурганному просторі поряд збереглися поховання ряду епох, а також залишки ескарпування Посульської оборонної лінії давньоруського часу є комплексною пам'яткою археології, що своїм існуванням і станом збереження ілюструє процес становлення української науки і музейництва наприкінці XIX ст., діяльність Лубенського музею Катерини Скаржинської, за ініціативи і на кошти якої тут були проведені одні з перших на Полтавщині і Лівобережжі Дніпра наукові дослідження. Разом із цим, Лиса Гора є найвиразнішим об'єктом історичного ландшафту Нижнього Посулля й околиць м. Лубни, де збереглася зникаюча лісостепова і степова рослинність, представники тваринного світу. Це добре знаний і популярний туристичний об'єкт, з якого відкривається чудовий краєвид на широкі простори заплави Сули, ділянку з укріпленнями Посульської оборонної лінії та південну частину міста, який необхідно старанно оберігати.

Література

- Уваров А. С. Археология России. Каменный период. – М., 1881. – С. 111.
- Каминский Ф. И. Раскопки в окрестностях Лубен // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. – К., 1888. – Кн. 2. – Отд. I. – С. 218.
- Ляскоронский В. Г. Археологические раскопки близ г. Лубен, Полтавской г., в урочище Лысая Гора // Киев. старина. – К., 1892. – Т. 39. – Март. – № 3. – С. 263-280, план, III табл.
- Бочкарев К. П. Очерки Лубенской старины: С старинным планом и видами г. Лубен. – М., 1901. – Вып. 1. – С. 21.
- Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные («змиевы») валы, находящиеся в бассейне реки Сулы // Тр. XI Археол. съезда. – М., 1901. – Т. I. – С. 440–442.
- Ляскоронский Василий. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. – К., 1897. – С. 239. – Табл. LXXX-LXXXII.
- Копилов Ф. Посульська експедиція 1945 – 1946 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1949. – Т. 1. – С. 246.
- Ильинская В. А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья). – К., 1968. – С. 20, 55, 84, 90, 166.
- Бондарь Н. Н. Поселения Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. – К., 1974. – С. 136-137.
- Сидоренко Г. О., Махно Є. В., Телегін Д. Я. Довідник з археології України. Полтавська область. – К., 1982. – С. 68.
- Кучера М.П. Змиевы валы Среднего Поднепровья. – К., 1987. – С. 55, 56.
- Кулатова И. Н. Памятники археологии территории г. Лубны // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.): тез. докл. и сообщ. – Лубны, 1988. – С. 7–8.
- Чередниченко Н. Н. О пивихинской культуре Днепровского Левобережья // Охрана и исследование памятников археологии. Обл. науч.-практ. семинар: тез. докл. и сообщ. – Полтава, 1988. – С. 22-23.
- Супруненко О. Б. Матеріали до археологічної карти Нижнього Посулля // Археологія. – К., 1989. – № 1. – С. 150.
- Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г. За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 77.
- Кулатова І. М. Лиса Гора // Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К.: УЕ, 1992. – С. 459.
- Сидоренко О. В., Супруненко О. Б. Кістяне вістря з околиць Лубен у Посуллі // Археол. збірник ПКМ. – Полтава, 1992. – Вип. 2. – С. 87–88.

Гавриленко І. М. До питання про призначення кам'яних човників // Полтав. археол. зб. – Полтава, 1994. – Ч. 2. – С. 37-39.

Ванцак Б.С., Супруненко О.Б. Подвижники українського музейництва: Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький. – Полтава, 1995. – С. 25-57.

Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської). – К.; Полтава, 2000. – С. 218 – 230 та ін.

Мироненко К. М. Некрополь конфедератів Русі під Лубнами (за матеріалами розкопок Ф. І. Камінського 1883 р.) // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2002. – № 1 (11). – С. 99-103.

Супруненко О.Б. Про перший курганний некрополь культури багатоваликової кераміки в Україні // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 70-75.

Білоусько О.А., Супруненко О.Б. Давня історія Полтавщини (XX тис. до н. е – V ст. н. е.): підручн. для 6-го кл. загальноосв. школи. – Полтава, 2004. – 160, 8 с.

Білоусько О.А., Супруненко О.Б., Мироненко К.М. Середньовічна історія Полтавщини (V ст. – перша половина XVI ст.): підручн. для 7-го кл. загальноосв. школи. – Полтава, 2004. – 200, 8 с.

Супруненко О. Б., Мироненко К. М. Полтавщина за первісної доби // Полтавщина: Історичний нарис / [ред. кол.: В. О. Пашенко (гол.), Б. В. Год, О. Б. Супруненко та ін.]. – Полтава, 2005. – С. 7.

Науково-популярне видання

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович

ЛИСА ГОРА У ЛУБНАХ

Оригінал-макет підготовлений у Центрі охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації
36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, т. (053-22) 2-26-12

На обкладинці:

1 с. – І. П. Чеботов. «Лиса Гора в Лубнах». *Полотно, олія, 1986;*

16 с. – О. В. Ваян. Частина триптиху «Шлях до дому» (Лиса Гора).

Полотно, олія, 1988. Галерея мистецтв Лубенського краєзнавчого музею.

Відповідальний редактор – О. М. Титова.

Коректура авторська.

Комп'ютерна верстка – С. В. Хорєв.

Фото – О. Б. Супруненко, О. В. Сидоренко.

Здано в набір 11.04.2016 р. Підписано до друку 18.04.2016 р. Формат 60x84/16.

Папір крейдяний. Гарнітура Франклін Готик. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. ???. Ум. друк. арк. ???.

Тираж 310 прим. Вид. № 152. Зам. № 54.

Видавець та виготівник: ВКФ «Інтер-Парк»

37500, Лубни, вул. Монастирська, 28.

Тел. (05361) 72-210

Свідцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК №4168 від 30.09.2011.

